

TOPIC: HISTORY

INFORMANT: TANIELA MOMOLEVU
(MALE 54 YEARS)

PLACE OF ORIGIN: YASWA I RARA
YASAWA.

PLACE OF INTERVIEW: NASIMASIMA

DATE: JUNE 1985

INVESTIGATOR: WILLIE DARI.
TR

Vinaka vakalevu sara. E na i tekitekivu ni kena tawani na vanua oqo, e vakatokai o Yasawa i Rara. E va koto oqo na kena i teki tekivu. E rua na veitacini tagane, ko e ra lako mai e na i lako lako ni vu, me ra mai tawana na noda vanua. Ni rau yaco i Nakauvadra, e rau sa qailai dewa mai na turaga veitacini oqo. E rau kawa ulumatua sara ga ni vanua. E dua vei rau, e yacana o Tabusua, ka dua o Sawa. Ni rau dewa mai, e rau mai vaka i tikotiko e na vanua o Tamusua. O Tamusua, e koto e na loma ni yanuyanu oqo, ka kovuta na yanuyanu ko Yasawa, E na i wasewase ni vanua oqo. E na koro ko Tamusua, e rau sa mai tiko kina, e sa qai mai tiko ka veivakadonui na nodrau lomana, ka vinakata na i davodavo ni vanua oqo, se na i tutu ni vanua oqo, sa qai mai vakadonuya, o koya e qase vei rau o Tamusua, me sa tawana ka tiko e na mua ni

yanuyanu oqo mai Tamusua. Oti, e sa qai mai gole o Sawa, me cabe mai e na mua ni yanuyanu oqo, ko Yasawa. Ia na kena i vakavaka dewa, me qai lako mai ko Sawa, me gole mai ki Yasawa, e sa tawa tiko o Yasawa, mai na yavusa e sa tawana toka ka vakatokai me na Yavusa ko Yasawa. Ia, ni qai cabe mai o Sawa, sa mai laki tawana sara e dua na nona i tikotiko ka nona yavu, ka vakatokai o Nabawaqa. O Nabawaqa, e dua na vatu, ka i latilati tiko ni vanua o Yasawa-i-Rara. Ni mai tiko, sa qai mai vakaluveni na turaga oqo, ka mai dua tale kina na luvena. A sa mani vakayacana na luvena oqo, o Momo i Nabawaqa. Ni sa bula o Momo i Nabawaqa, e sa qai suka sobu mai me mai tiko e na dua na qele, me yavu ni nona qele vakaturaga oqo o Rara. Sa mai tara toka yani na nonavale, ka vakawa, sa mai vakaluveni tale, ka mani qai rua na luvena. E dua na luvena o Nauliti, e kena i karua o Botei. O rau oqo, e sa mani qai tawase na rua oqo, o rau na veitacini oqo, e qase, sa mai tawani Rara toka, e sa mani vakaliuci me sa Sau ni Vanua. O koya e gone, e sa mani laki tiko, e na i tikotiko nei Bete. O koya gona, ni rau sa tawana tiko na vanua, e ratou sa saga, me ratou sa sema vata na vanua oqo, na yavusa ko Yasawa, kei na yavusa o Rara. Ia, na yaca au vakayagataka tiko oqo, a sebera tu e ng gauna o ya. Ia na kena sasagataki, mai na nodrau bula na yavusa vou oqo. E rau sa mani veivosaki, ka bose, me sa buli rawa e dua na koro. E rau kerea na yavusa ko Rara, de rawani ratou sa bose mada, se o cei me sa liutaka na vanua, ni rau sa sema vata na yavusa oqo. Oti, sa ratou qai mani vakadonuya na yavusa ko Yasawa, me sa soli na i tutu, se na turaga, me sa dua

ga na turaga, me ratou sa masi ni Masi ni Vanua, e na yavusa ko Rara. E sa mani yaco na veisolisoli oqo, ka ratou loma vata, me sa dua ga na nodratou turaga, na yavusa e rua oqo. E sa mani ratou vakadonuya, me sa Sau ni Vanua e na gauna o ya o Roko Matanivai. E ratou tiko na i tubutubu veitarataravi, e na veika e sa baleta, e na veisolisoli oqo, me sa dua na Sau ni Vanua, me sa tekivu talega me ra sa bulia na nodra Tui. Me matai ni Tui e na veisolisoli o ya, ni rua na yavusa, e tiko na kena Turaga Bale, e sega ni vakarorogo mai e na yavusa o ya. E na bose gona o ya, e ratou sa qai bulia vata, me sa nodratou Masi ni Vanua, o Roko Matanivai. Koya gona, ni sa yaco na veisolisoli oqo, me sa Masi o Ro Matanivai, e sa ratou qai vakadonuya na yavusa ko Yasawa, me ratou sa tokitaka mai na nodratou veivale, me sa mai tara voleka, se me sa mai sema kei na veiyavu oqo o Rara, na nona yavu o koya e qase, o Nauliti. E sa mani lako mai na kawa vaka Nauliti oqo, e sa mani basika kina o Ro Matanivai, e sa mani ratou vaka donuya, tara na veivale, me ra sema vata, e ratou sa qai bulia na yaca ni koro. E sa ratou mani veisolisoli, e na yalo e veidokai ni veivakarokorokotaki, e ratou sa solia mai na nodratou Turaga, o ratou na yavusa ko Yasawa, me sa mai liutaka o ratou mai Rara, e ratou mani kaya kina, na yaca ni neitou koro, me sa liu kina na yaca ni yavusa oqo, o Yasawa. Sa mani kena i vakaoti, na buli ni nodatou koro, ko tou tiko kina oqo, o Rara. Sa mani qai cavuti me vaka oqo, o Yasawa i Rara, me yacova tu ni kua. O koya gona o ya, na i tekitekivu ni tawa vanua oqo, e sa mani qai yaco me buli o Ro Matanivai, e sa qai mani yaco, me sa ra oti kina na i vakarau

ni veikanikani, ni vei gauna butobuto, ka ni sa cabe mai na lotu, me vaka na kena i tukutuku, au sa tukuna rawa, e na noqu vaka dewa, e na nodaru veivosaki tiko oqo tau. Ia, koya gona, sa mani qai yaco, me sa buli na Tui, a tara e dua na yavu. Na yavu gona oqo o Navatanitawake. Sa vakayacani, e na yana ni yavu oqo, o Navatanitawake, na i vakadei, ka i vakadinadina ni veiwekani, ni vanua oqo ko Yasawa, mai vua na Turaga na Vunivalu. Baleta na yaca oqo, e yaca ni Vale Levu mai Bau, o ya mai na Vatanitawake. Ia, na i davodavo ni veiwekani me baleta na tawa ni vanua oqo, e na vanua i Yasawa i Rara. E sa qai lako na kawa oqo me levu, me tawana na koro oqo. E rau sa mani veisolisoli toka kina, me suka lesu na luvena na gone, ki vua na ulumatua. E rau cawiri taka na koro oqo, e sa mani toka kina na koro oqo, o Teci vata kei Dalomo, o Bukama vata kei Yasawa. E na kena i tukutuku, e a lako e dua na mara oqo, o Ragu, me gole i Teci. O Liwa vata kei na so, me lai sema vata tale kei na dra ni qase ko e toka mai Tamusua. Mani gole na dreke i Bukama, e sa mani yaco me dua ga na dra. Ka dua ga na loma ni vuvale, ka dua ga na loma ni yavusa, e na yanu yanu oqo, e na koro e ono. E na i dewadewa gona ni kawa e na vanua oqo, e sa mani mai rua toka na yavusa. Na yavusa o Yasawa, e na wili kina o Bukama, vata kei Teci. E na yavusa o Rara, e wili kina o Nabuke, o Tamusua, vata kei Nabukeru, ka lati kina o Dalomo, me gole mai e na yavusa ko Rara, baleta ni dau yaco na veibuli, e sa na okati na yavusa o Rara, e na i tutu ni veibuli ka i Tene ni veibuli, na koro oqo o Dalomo. Koya gona, ni sa yaco na kena tawani ka kena i tekitekivu o ya, e sa mani rua

toko na yavusa o ya, o Rara, me vaka au sa tukuna oti, ka dewa sobu na yavusa oqo, na yavusa o Yasawa, sa na okati kina, ka vuvale ni yavusa ko Yasawa, na yavusa o Drola, e na matanitu mai vua na Tui Naviti, e na yanuyanu oqo o Waya, me vakavo ga na Nalouwaki. Ka yaco sara i Ra, e na koro oqo ko Viwa. E na yavusa ko Rara, e gole ki Matacawalevu vua na Tui Yaqeta. Tui Yaqeta ki na matanitu ki vua na Tui Marou. Tui Marou ki vua na koro ko Lauwaki. Koro o Lauwaki ki na koro o Naja. E rua koto na i wasewase e vauca na dra oqo, ni ra dau soqo mai e na vanua oqo o Yasawa, e dui tu saraga na nodra dui mata ni katubaxx ka muria na i qaraqaravi ni yavusa ruarua oqo. Na nodra dui mata ni vale, na nodra mai qaravi e na soqo vakavanua, se soqo vaka lotu, se soqo levu, se soqo vakamatanitu, me yaco ga e na nodra qaravi, e ra dui curuma sara ga na nodra dui katuba i ke, e na i davodavo gona ni wasewase ni yavusa e rua oqo. Ia, ni goleva mai na kena tawani tiko na vanua, e na kena sa yaco na veiqaravi, e sa ra qai tu, na i wasewase, ni veika e baleta, na vanua oqo, e na yavusa o Rara. Me vaka niu sa vakamacala oti kina, o ratou na Tui, e ratou toka ga oqo e na i tokatoka o Rara. E mataqali Turaga, ka ra Turaga. Na Sauturaga, sa i iratou na yavusa Ratu, e na mataqali o Valeqia, e dua saraga ko e vosa tiko yani oqo. E taukei ni vanua, ka Sauturaga. Na Bete, sa i iratou, ka gole kina na i wase ni tacidra, o ratou na veitacini oqo, o Botei. Sa i koya o ya, o ratou o Wini kei iratou o Natalau. Na Matanivanua, sa i koya mai Nakeakulu. O ya na i tuvatuva ni Bure e va, baleta na tawani ni vanua oqo, kei na yavusa oqo, kei na nodra i tutu,

kei na nodra qarava na nodra yavusa, kei na nodra Turaga na Tui, e na bure e va au sa tukuna tiko oqo. Ia, e na yavusa o Yasawa, sa i iratou oqo na i liuliu ni yavusa, ko Yasawa, e nodra i tokatoka o Nasuira. E tiko kina na i liuliu ni yavusa, e na tarava, na i tokatoka o Nalevukaya. E kena i karua, na i tokatoka nei Nasuicake. Na mataqali nei Nasuicake, na kena i katolu, na Nabavatu. E kena i ka va, o na mataqali o Mnuqila. Sa i koya o ya, e va na i wasewase ni yavusa oqo. E na kena i wasewase gona oqo, nei Nasu, nei Nalevukaya, nei Nasuicake, nei Nasuira, ko e nona i liuliu gona o ya, kei Nabavatu, kei Manuqila. O ratou na bure e va o ya, sa i iratou saraga o ya, sa i iratou talega o ya, e ratou kauta mai na mua ni yavusa o ya. Na nodratou i tavi, kei na i vakarau ni bula i ke, e ratou dau colata na i tavi kece e kau yani e na yavusa ko Rara. Ia, e ra bose, e na nodra qarava na cakacaka, ni dua na solevu, se na tara vale, se i tavi cava e ra cakava. E sa va toka o ya, na nodra i tuvatuva ni nodra qarava na nodra i tavi. E ratou sa na vakatulewa ga, o ratou e sa soli vei iratou na masi ni vanua ena vanua o ya. E ratou sa na bose, me sa na tuvalaki kina na cakacaka ni tara vale, ni sa ke ka, me ra lako vakamataqali, me ra sa tara vale vakamataqali, se vaka yavusa ruarua, se vaka mua ni koro, na kena tuvalaki na veigacagaca lalai, me sa tekivu tara, ke mani qaravi e lima na vale, me caka vaka mataqali ni qele. Ni sa oti na kena vakatulewa taki, e sa ratou qai nasuka, me vaka e yaca tiko ni ka rua ni mataqali me vaka na i tavi, me vaka na nei Nasu. Ni sa oti na veivosaki, e ratou sa qai nasuka na buli ni lewa, ni cakacaka o ya

o ratou na yavusa oqo o Sawa. E dau va koto oqo na kena lewa, ni sa caka na bese, e sa na caka na lotu, e sa ratou na tuvalaka na cakacaka o ratou na yavusa o Rara, ni sa oti koto, e sa qai vaka rorogo tiko e na, e sa na qai vakacobocobo mai e dua vei iratou na yavusa oqo, e sa qai vaka oqo na kena i davodavo ni kena vosataki. Sa nasu se vesu na bosse ni vanua, e sa davo rawa na i tuvatuva ni veika e na vanua oqo. Keitou sa nasuka naveivosaki vakaturaga, vakavanua, e na yavusa ruarua oqo, e na vanua o Yasawa, me colati e na kena yavu, e na kena i vua, vei keda na Sau ni vanua. Na i dreke, me drekeiti na lewa vakaturaga oqo, na kena cakacakataki vei kemuni, e na vuku ni vanua. Na kena yalo me tabu vakasuka. Na kena cakacaka, me qai cegu ga e na kena gauna, ni sa bogi kina na vanua oqo. Na i vakarau ni vosa ko o dou cakava na turaga ni Yasawa o ya, ni dau caka na soqo vaka yanuyanuu, me ra sa tara na cakacaka na i wasewase e ono oqo, e na tara vale, e totolo duadua o iratou oqo, baleta na i vakarau ni yalo, na i vakarau ni gu o ya, e se koto dei ga, me yacova mai na gauna oqo. Ia, koya gona, na i ktokto ni tawa ni vanua oqo, kei na kena i tuvatuva, kei na kena yaco, me yacova sara tiko ga e na gauna oqo, e se vakaliuci tu ga na gone Turaga na Tui Yasawa, ka yaco me ra dui qai tiko na veiyanuyanuu oqo e na yau Yasawa, e vakadinadina taka o kemuni Ratu Tau, e na soqo ni donumaka oqo, e na kena tudei tiko, me yacova mai na gauna ni kua, na i tuva tuva me vaka au tukuna tiko oqo, me baleta na kena tawa o Yasawa kei na kena vakaliuci o Yasawa i Rara, e na veiyanuyanuu oqo, e na nodra soqo levu, ko e se qai oti ga oqo, e na mua ni macawa

sa oti. E rai tiko kina na matamuni, kei na ka taucoko e a vaka yacori, ni a vakaliuci toka ga kina, na koro oqo, se na yanuyanu pqq, e na vuku ni veiwekani kei na i tuvatuva, au sa vakamacala oti kina. Sa i koya beka o ya Tau, na kena tawani na vanua qo, ka me yacova sara tu mai na gauna, e da sa yacova tu mai na kena taba tamata e na gauna oqo.

-- Vinaka vakalevu sara Taniela. Me vaka ga ni ulu ni nodaru vei talanoa. Me vaka ni nodaru ulu toka ni veitalanoa, na wawa vanua e na vanua ko Yasawa. Me vaka ni o ni tukuna toka vei au, e rua na veitacini e rau gole tiko mai oqo, o Tamusua kei Sawa. E rawa beka ni o vakamatata taka vei au na nodrau gole mai na qase oqo, e rau gole sa mai i Vuda, se e rau a mai tao tale toka vaka lailai i Bau ni bera ni rau qai lako mai. E rawa beka ni o tala noataka vei au, na nodrau i golegole mai na veitacini oqo? E rau biuti Nakauvadra sara ga mai, e na vanuae ra a laki tawana na noda vu i Viti, ka rau sa gole mai, rau vakadodonu sara ga mai, e na veiyanuyanu oqo, rau vakadodonu sara tu ga mai, me rau mai cabe taumada, me rau mai tawani Tamusua, ka sa qai gole cake mai ki Yasawa, ko Sawa, ni sa tiko yani ki Tamusua ko Tabusua.

-- Ratu tau, e na nodrau gole mai oqo e na yanuyanu ko Yasawa, e se lala tu e na gauna o ya, se e sa lewe vica e ra sa vakatawana tu?

E rau gole mai ki Tamusua, e na kena i tukutuku, e rau a mai tawani Tamusua o Tabusua, e se lala tiko na vanua.

-- Mani gole cake sara mai na Turaga oqo o Sawa?

Gole mai o Sawa.

-- Me vaka o ni tukuna tika, na nona gole mai oqo o Sawa, mai cake oqo, me vaka e sa mai tukuni tiko kina o Yasawa i Rara. Ko o ira na tawana tu oqo, e rawa ni o talanoataka vei au, na vanua e ra gole mai kina, e ra gole talega mai Nakauvadra se e ra sisi mai va o ya i Vanua Levu?

E na kena i tukutuku o ira e ra sa mai tawana taumada oqo. O ira e ra a lako mai e na i matai ni lakolako, me ra mai, me ra cabe mai ki na noda vanua, ka ra mai vaka i tikotiko i Yasawa, ka ratou mai tiko yani o iratou oqo, ka ra gole sara yani na kena vo, ka ra lai kele yani ki Vuda, ka ra laki cabe yani ki na ulu ni vanua, ka sa ra tekivu me ra veisei, ka ra mani gole yani ki na i tukutuku me ra gole yani ki Nakauvadra, e rau sa mani lai gole mai o rau na veitacini oqo, ka sa ra tiko rawa yani ko ira e ra tiko rawa ni ra a sa mai vaka i tikotiko rawa e na i matai ni gauna, e na nodra lako mai o ira na i tekitekivu.

-- Oo, o iratou na yavusa Yasawa Ratu?

O ratou na yavusa Yasawa.

-- Na nodrau gole mai na veitacini oqo, o ~~Tabaasa~~ kei Sawa, a rau a gole ruarua sara tiko ga mai, se e rau a kauta sara tiko ga mai na nodrau tamata, na nodrau Mataivanua, na nodrau Gonedau?

E rau a gole ruarua mai vataki rau, kei na nodrau marama, ka rau sa sega ni taura rawa ga, na yaca ni nodrau marama. E matata ga na yacadrau, ni sa koya tale ga na yaca oqo, e neimami vola ni Veitarogi Vanua e na vanua oqo. E tiko talega na yaca ruarua oqo e na yaca ni Veitarogi Vanua. E sega ga ni tauri, na yaca ni wati drau. Ia, e vakasamataki ga, ni lako vata tiko mai kei na watina.

Na vu taumada, e ra a lako vata sara tiko ga mai kei na nodra dui marama. Ia, au vakabauta tiko i ke, na nodrau lako tiko mai o rau oqo, e rau lako vata tale tiko ga mai kei na nodrau marama, rau sa mani vakaluvani mai e na mua ni yanuyani oqo, o Tamusua. Sa mani vakaluvani talega o Sawa, me ratou laki sema vata kei ira e ra sa tawana rawa tu oqo e na yavusa vaka Yasawa, ni ra sa toka vakavanua toka i ke.

-- Ia, na nona gole cake mai na turaga o Sawa ratu tau, e sa kila sara tu ga o koya, ni sa tawa tu na mua ni yanuyanu oqo, se na nona sa gole cake mai, e qai mai sotami ratou?

Io, e sa kila toka o koya, ni sa tawa toka na mua ni yanuyanuka dua.

-- Ia, na nona gole mai o ya, e sa vakadodonu saraga mai, me mai tiko i Yasawa?

Na nona vakadodonu mai o ya, e sega tale ni mai sobu e na vanua ko e sa tawa tiko. E sa sobu saraga e na nona yavu, ka nona yavu tiko oqo, me vaka au sa tukuna oti tiko o Nabawaqa. E sa mani tiko yani, ni se lala tiko na mua ni koro oqo, na mua na vanua oqo, e sa mai tawana sara tiko o koya.

-- Io, na wati koya na turaga oqo, o Sawa, e mai vakawati ga ki vei iratou na yavusa Yasawa?

Ni sa lako tiko na nona kawa, ni sa vakaluvani. E sa tuva tu vaka veitarataravi na luvena, Ia, na kawa, e dua talega vei iratou na marama oqo, ni ratou sa cokovata, e ratou sa via cuqena mai na dra ni veiwekani, e sa tauri tale ga i kea. Na marama mai kea.

-- Me vaka ni o tukuna toka vei au, o koya na turaga oqo o Momo Nabawaqa,

e vakavuna saraga me ratou duavata, me buli ga e dua na turaga.
Io, e sa vakakina.

-- Ia, na sasaga oqo, e rawata na i valu oqo, se na veisolisoli sara
ga vakaturaga?

Na veisolisoli saraga vakaturaga, kei na veiwekani. A sega ni dua
na kena i valu, e ratou a bose vata, ka a solia saraga na i tutu
vakaturaga oqo, e na nodratou veirogorogoci, kei na veivakarokoroko
taki tiko, e na nodratou dra ni dela ni veiwekani.

-- E dua na ka o ni tukuna toka vei au Ratu, na nona sa buli na turaga
oqo o Ro Batinivai, me sa nodratou Turaga. Me vaka ni o a tukuna
toka, ni a dua na nodratou yavu na Vatanitawake, me vaka ni o ni
tukuna toka oqo, e yaca vata kei na kena e toka mai Bau. E dua
heka na i talanoa o ni rogoca, na kena kau mai na yaca oqo na
Vatanitawake. A ratou a kauta ga mai naturaga oqo e na nodratou
a gole mai Bau, se o koya na yaca ga oqo, e ratou a gole sobu yani
me lai tawani kina na vanua oqo?

O koya gona, na i dewadewa gona oqo, ni na nodratou sa sema vata,
sa sema tiko ni sa tiko rawa na i sema vata e na yavusa mai
Yasawa. O koya gona o Lewamata gona o ya, e sa qai dewa gona i
Bau, me lai basika kina na kawa oqo. E lako o Nairai o Lewamata,
lai watina na Tui Nairai, ka vakatokai tiko o Kubunaiwai mai
Gau. Sa lai vakaluveni, ka lai rua kina na marama. Sa mani gole
o Adax Davila me laki Bau, sa mani yaco kina me lai dua kina na
kawa oqo, me rau veiwekani kina o Yasawa vata kei Bau, e na vuku
ni dewadewa gona oqo ni dra, e vu tiko mai vei iratou na yavusa o
Yasawa. E sa mani qai laki tiko mai na kena basika yani o ratou

basika tiko yani na kawa oqo, ni ratou qase, mai Bau, e sa mani lai basika tiko kina, na vakawa oqo, me lai basika tiko vei iratou na turaga. Vei koya na i Talai ka sa bale. Vei iratou na nodratou i tubutubu o Madraiwiwi, ka vakavuna tiko na kena basika mai na ka oqo, sa mani vakatoka yaca taka tokax kina o ratou mai Bau, me o Vuiyasawa. Mai na Vuiyasawa o ya, mai na i vakarau ni gauna o ya, me yacova tiko mai na gauna oqo, ni sota na i sema ni vei wekani oqo, me baleti iratou na kaci tiko mai, veitalia ni gone lailai, me kilai, e gone ni vei, e gone ni Yasawa, o na qase. O ya beka na ka o ni taroga tiko mai.

-- Sa vinaka vakalevu tau, me vaka na kena vakatawani mai na veikoro oqo, o Teci, o Dalomo, o Bukama. Na i talanoa ni veikoro oqo, e a dua na veisei a yaco taumada e na dua na vanua oqo ko Yasawa i Rara, me ra qai gole yani kina na qase, se e ra gole ga o ira na via tawa vanua?

E sega ni dua na veisei. E sega ni dua na veisei, e na dewa ni kawa oqo. E ra lako o ira na marama, e ra qai lai vakawati, e na veikoro, ka ra watidra saraga na i liuliu ni vanua. Na luvedrau na yavusa ruarua oqo. E Tamusua vaka kina mai Teci, baleta mai Tamusua, e dua ga na koro, o Tamusua kei Nabukeru, e dua tikoga na yavusa. Ia, ni yaco mai Nabukama, e sa dei sara tiko na i vakarau ni veiwekani, ni a lako ga yani e dua i ke, i Bukama, Nai vakarau ni kena tawani na koro, e ono tiko ni kua. E levu, a se lima ga, me vakataki Yasawa, o Bukama, o Teci, o Tamusua, a se va ga. Ia, na kena qai wase mai o Teci, me mai tauri Dalomo, e koro tiko ga o Teci. E na koro o Nabukeru, sa sega mai Tamusua

me mai tawani, ni baravi vinaka, totoka, me ra dau mai teitei ga. Sa mani yaco me vica na vale, sa mani dua tale na wase ni lewe ni vale nei Tamusua, me mai tawani Babukeru, sa mani yaco me tubu cake. Ia, na kena sa tawa tiko ga mai o Evenivale, na qase mai Tamusua, e na nodra i tókatoka, ka dua mai na sasalu mai Tamúsua. Ia, ni sa mani levu, e ratou sa mani tukuna o ratou mai Tamusua, sa vinaka, me sa i liuliu toka mada ga ni koro oqo o Evenivale. Sa mani tubu me dua na koro levu Tau, ka ratou lewe ni ~~koro~~ tiko oqo mai Nabukeru, o ya e koro tiko vaka Tamusua. O ratou oqo o Evenivale, koya gona, o na raica tiko, ni liutaka tiko na veimarau taki, ka ~~ni~~ mata tiko ni tikina ná kua, ka ratou koro sara tiko ga e na gauna ni~~x~~ kua, me yacova sara ni sa dua na koro levu.

-- Ratu Tau, na kena tawani na koro oqo o Teci kei Bukama. O ratou na turaga e ratou a tawana taumada na koro oqo, e ratou a gole mai Yasawa oqo, se ratou gole mai vei?

E ratou gole ga yani i Yasawa oqo.

-- E rawa beka ni o tukuna vei au, me ra rawa ni ra kila o ira na gone mai muri, se o cei ~~e~~ na ^{qase} ~~koro~~ oqo i Yasawa, e a gole mai me tawani Teci, ka o cei talega, e a gole me lai tawani Bukama?

Na qase ko a gole yani me lai tawani Teci, sa i koya ga sala e ratou turaga tiko ni kua. Mai Teci.

-- Mai Bukama?

O Bukama, e vaka tale ga na ka mai Bukama ni kua. E na vakatokai tiko o Bukama, me ratu ni vanua ko Yasawa, ni Tui Yasawa, mai na yavusa ko Yasawa. O ya me baleta na kawa e a lako yani i ke, me taura na i tutu o ya. E Ratu tiko ni vanua ko Yasawa, nei Tui

Yasawa, e na yavusa ko Yasawa, ka wili kina na kena Ratu. Baleta gona, na i tavi, ni kena qaravi, na kena tiko cakacaka taki na Tui.

-- Ratu, o rau na veitacini oqo, o Tabusua kei Sawa. Me vaka na Yatu Yasawa balabalavu oqo, na cava o ni rogoca, se na cava o ni nanuma, e na tawa ni Yatu Yasawa balabalavu. Na i matai ni vanua sara ga e tawa, e rau vakayacora mai o rau na lewe rua o ya?

E sai karua tiko ni kena lako mai me mai tawa na vanua oqo, o rau na veitacini oqo. Baleta, me vaka au sa tukuna oti mai cake, baleta ni rau qai lako mai i ke o Sawa, e sa tawa tiko na vanua oqo, e ratou sa tawana tiko na yavusa oqo. E na i lakolako ni kena tawani tiko. Vei ira na lako mai, me ra mai tawana na mua ni yanuyan, sobu i ra. Na gauna e a wavoki kina na Tui Yasawa, me volita, e ra a se lala.

-- O Tui Yasawa?

Na Tui Yasawa. A se lala, qai kena i karua ni gauna me volita, e sa tawa tiko na vanua oqo. O ira ga ka ra mata yavusa vata, ka ra mata veiwekani vata, ka ra dra vata tiko ga kei Tabusua kei Sawa, mai Nakauvadra. Ka ra qai gole mai i muri, me ra mai tawana tiko o ya, e ra qai mai sota oqo, e ra sa mai sota sara tiko ga, ni vei kilai, ka ra dra vata, ni rau sa liu mai o rau oqo. E na kena semasema, ni kena lako sobu na Tui Yasawa, e sa rawarawa kina na nodra sega ni veivaluvaluti. E sega ni dua na veivaluvaluti, e a yaco e na vanua oqo. Qai lako ga yani na dra nei Tui Yasawa, sa ra tauri ira na dra oqo, ni yadua ga na mata veiwekani vataga, ka ra a lako mai Nakauvadra, ka rau liu mai kina o rau oqo, ni ra qai

muri mai o ira oqo, mai Nakauvadra, e ra sa kilai rau mai, ni rau sa mai tawana tu e liu na mua ni yanuyanu oqo. Na nona qai lako yani na kawa oqo vaka Tamusua, vaka Sawa, sa ra veikilai sara, oqo na rawarawa ni nodra veirogoci. A sa mani va toka o ya, na kena i dewadewa.

-- E vaka o ni tukuna toka oqo, na yavusa mai Yasawa, na wa ni vei wekani, e gole kina ki vua na Tui Drofa, Tui Naviti, Waya, Tui Yasawa?

Io, e na yavusa gona oqo. Ia, ni ra dau yaco mai e na dua na soqo levu, e ra sa dui curuma saraga, na katuba ni nodra veiwekani. Me vaka na kena i talanoa, kau sa talanoa taka oti mai cake.

-- E kena i balebale o ya Tau, na kena yavu me vaka na nodra mata ni vale oqo, e yavu sara tu ga me vaka na nodra biuti Nakauvadra mai? Io.

-- Ratu tau, kevaka e soqo taucoko na Yasawa balabalavu oqo, e na vakaliuci toka beka ga, na turaga i ke, na Turaga na Tui Yasawa? Io.

-- E dua toka na kena vakamacala, me ra rawa ni ra kila toka na gone, na kena i balebale? E baleta ga ni a liu mai o koya, se a qaqa e na i valu, se?

E na kena i vakamacala, ni a liu mai o koya, ka mai tawani Yasawa, ka sa mai tauyavu taka o koya, na i tikotiko vakavanua, me vaka au sa talanoataka oti. Sa mani yaco mai na matanitu, sa vakayaco, me sa lako mai ki Yasawa, e sa i liuliu sara tu ga ni matanitu, ni lako mai na Buli, e sa liu sara ga kina. Ni dua ga na Buli e na yanuyanu oqo. E a toka ga vua na Turaga na Tui Yasawa. E lako

mai na lotu, e dua ga na i talatala e na yanuyanu oqo. E dua ga na lotu e na yanuyanu oqo. Ka ra qai vakalotutaki kina o ira oqo, e toka ga i Yasawa. E na ka vakamatanitu, kei na ka vakavanua, Ia, o koya gona o ya, ai vakaraitaki ni kena liu mai na Tui Yasawa, ka ra qai muri mai. Kevaka e vakadewataki na veilotu kece oqo, e ra na kaya ga, na lotu oqo e a lako mai Yasawa. Ke na kaya na matanitu, e na i tutu vakamatanitu, e a dua ga na neimami Buli i liu, e a toka ga mai Yasawa. E sa dua ga na neimami Turaga levu, e a toka ga mai Yasawa. Ia, o koya gona, na i tuvaki ni kena vakaliuci na Turaga nai Tui Yasawa.

-- Ratu, via lesu tale ki na veikoro, ka ratou tawanamai na veitacini oqo, vata kei na kena kawa, ka ratou qai tawana mai i muri, me vaka ni o tukuna toka, o Tamusua, na yaca o ya, e qai kau ga mai, me baleta na yaca ni turaga oqo o Tabusua se vakaevei?

Io.

-- Me vakatale ga kina o Yasawa i Rara, me baleti rau na yavusa oqo, o Yasawa vata kei Rara?

Io.

-- Me baleta na yaca ni koro oqo o Teci, o Dalomo, vata kei Bukama. Na i balebale ni yaca ni koro oqo, e ra vakayacana beka vakacava o ira na qase, e tiko beka na kena i balebale?

E tiko na kena i balebale, vei iratou mai Teci, e na vuku ni dewa dewa ni kawa oqo. Me vaka ni tiko mai Yasawa oqo, e tiko na kena mata. Na kena mata mai Yasawa, e vakatale tiko ga kina mai Teci.

-- I Teci?

Io,

--

-- E dua beka na ka o ni rogoca, me baleta na i balebale ni Teci?
E tabogo tiko vei au tau, na kena vakadewa taki, au sa sega ni taura vinaka na i balebale ni koro ogo o Teci.

-- Ratu, vakacava o Dalomo?

O Dalome, na kena tawase mai o Teci, mai Dalomo, me baleta ga na tavi ni nodratou i tavi, me nodratou i tene ni Tui Yasawa, ni caka na veibuli. Ni vosa vakayasawa tiko na Dalomo, ni na dabeca na kula beka na Tui, kiai caka na veibuli. Se tene na matana.

-- O Bukama tau, na kena i balebale?

O Bukama,, e sai koya ga, ko a kuvu toka kina na buka, ni vale e na i valu ka a lako mai Macuata ki Teci, e sa mai taqomaki, me rau cokovata kina o Tamusua, o Bukama, vata kei Yasawa. E taqomaki kinao Yasawa, ni sa mai ravuravu kina o Teci. Ka mai kama toka kina na nodra tou buka ni duavata. Ka sega kina ni rawa ni kabai rawa, ka vakamalumalumu taki o Teci.

-- E dua na ka au mai raica toka ogo, e ra vakasamataka vakabibi o ira na noda gone, me baleta na yanuyanuu balabalavu ogo, ko e sa mai vakatokai tu ogo me sa yacana ga o Yasawa. E dua beka na vuna, ko e mai vakatokai raraha kina na vanua ogo, me sa yacana o Yasawa. E a vakatoka sara ga o Tui Yasawa, se a caka e dua na kena vei dinadinati. Se, a ra vakatoka tu ga na vu, ni sebera ni ra qai gole mai o ira mai Nakauyadra?

E ra a vakatoka yaca sara taka tu ga o ira. Ka mai dabe sara toka ga kina, ka mai ~~axk~~ lesu kina na kawa ulumatua, me mai dabe i ke, me mai tawana na veiyanyanu ogo, me yaco kiname ra veivakaliuci, ka ra veirogorogoci me vaka au sa kaya oti. Ka sa mani yaca ni vei

yanuyanu oqo, na yaca, e sa mai vakatoka yaca taki kina, na nona i dabedabe, na kawa ulumatua, sa i koya, na Turaga na Tui Yasawa. Ia, na nodra i dewadewa ni nodra veiwekani e na gauna oqo. E ratou mata veitacini kecega na Sau ni yanuyanu oqo. O ni na rogoca tiko na Bose levu vaka Tui, e a sa buli rawa kina, me dua na mata bese levu, se soqosoqo ni Tui, ni yanuyanu oqo. E ratou veikacivi tiko, o ratou veikaburaki tiko, o ratou oqo, mai na dra ga au tukuna tiko oqo. E kaci mai na Turaga na Tui Naviti vua na Tui Yasawa na karua. E vaka talega kina na Tui Waya, karua. E kaci tiko mai Viwa, e ratou kaci lesu mai na nei, ni dua tiko vei iratou oqo, na Tui ni gauna oqo, e marama, na marama Bale na Tui Marou. Ia, na kacivi o ya, na i kacivi ni dra. Baleta na dra gona o ya, e ra vakayacani. E i vakaraitaki ni dra o ya, na dui yacadra o ya, na veiwekani ga. Na nei, na karua, na tata, se na tubuqu. Ia, ni o na rogoca tiko e na soqo sa oti o ya, e sega ni o na rogoca, e levu ga na karua, e ra mata vei tacini ga.

-- Sa vinaka vakalevu Ratu Tau, ni sebera ga ni tini na nodaru vei talanoa me baleta ga na ulutaga ni tawa vanua, i Yasawa. Ke tu tale beka e dua na ka o ni via vakaraitaka, se o ni via tukuna, me ra rogoca toka o ira na vakarogoca tiko na nodaru veitalanoa me baleta na ulutaga ~~ka~~ ni tawa vanua. E sa rairai kena gauna oqo?

Au via vakaraitaka ga e na gauna oqo, e sa qai vaka e mana tale mai kina, na i vakarau ni nodratou veitalevi, na mata vei tacini kece e ratou masi tiko e na yanuyanu oqo na Yatu Yasawa. Ka sa votu mai, e na lewa ni kalou ni kua, me basika mai, na i vau, ka

ra vauci vata kina e liu, ka qaqaco tiko kina na nodra tawana na vanua, kei na nodra veilakovi, kei na nodra veisolisoli, na nodra veinanumi, na nodra veidokadokai, kei na veivakarokorokotaki, e na gauna ni veisau, e na gauna e sa botea mai kina nabula ni noda vanua na i lavo, kei na kena draki, e sa vaka e tasere. E sa vaka e yavavala, e sa vaka e sega soti ni ra veirokovi, e ra sa dui lako e na draki ni nodra gadreva na kaukauwa ni lavo, e ra sa dui caka nodra ga. Ia, e na gauna oqo, e sa qai dei, e sa vaka e raici nai tuvatuva makawa oqo, e sa vaka e ra raica, ni draki ni lavo e na gauna oqo, e sa vaka e tasere mai, ka sa ra cokonaki vaka vinaka tale, me vaka e dua na i vakaraitaki, na soqo levu ko e se qai oti oqo. E ra kacivi ga, me ra soqo e na koro o Tamusua, o ira na lewe ni koro o Nabukeru, sa ra tiko kece sara ga kina, o ira na Tuivakavanua, kei na nodra mata vakavanua, kei na nodra dui Sau turaga e ra lako vata mai. E ra mai bosea, ka ra marau taka, na nodra mai sota vakamata veiwekani, se mata vuvale, sai koya o ya, na i tukutuku au gadreva meu vakabibitaka, ni sa ratou veisemai tale e na gauna oqo, me sa kakua tale ni tasere, me na rawa ni bai kaukauwa tiko e na gauna oqo, kei na draki e sa coqai keda tu e na gauna oqo, me sa dei kina na noda tawa vanua, kei na noda veiwekani, kei na kena veilakovi, kei na kena veinanumi, kei na kena veivoso, me rawa ni yacova na veitaba tamata e na gauna mai muri, me rawa ni ra raica tiko na gone, e na gauna oqo, me rawa ni vakadeitaka ira, ka rawa ni vakataudeitaki ira, ki na yavu ni noda bula vaka tawa vanua, kei na kena i valavala.